

TE'VİL ÜZERİNE¹

Muhammed b. Sâlih el-'USEYMÎN*

Hüseyin DOĞAN**

Özet

Te'vil, Kur'an'ın kendine özgü geliştirdiği ve kullandığı bir metodolojisidir. Te'vilin ilmi mi yoksa şahsi mi olduğu sorunsalı kadar onun gerçekliği, ilkeleri, koşulları ve bilgisel değeri de en az ilki kadar önemlidir. Bu itibarla, İslâm düşüncesinin kendi içsel dinamiklerinden hareketle varlık bulmuş olan te'vil, İslâm bilgin ve düşünürlerine bunlar içerisinde özellikle de kelâmcılara, dinî nassları anlama veya yorumlama konusunda büyük bir açılım ve kolaylık sağlamıştır. Te'vili kendi döneminde tartışan isimler-

Abstract

About the Ta'wil?

The Ta'wil is a methodology to according to Qur'an it self for have been developed and used. Its important; the reality, principle, condition and informational of value have been as mystery as the ta'wil's being objective or relative. Thus, ta'wil which has come into an existence from the internal dynamics of Islamic thought, have provided the Islamic scholars and thinkers especially the Islamic theologians (Kalam schools) with great openings and facilities to understand and interpret the Islamic texts. Undoubtedly, Muhammad b. Salih al-'Usaymin (ö.1421/2001)

¹ Bu makale, Muhammed b. Sâlih el-'Useymîn'in, "*Takribü't-Tedmürîyye*" adlı eserinin, "*Fi't-Te'vîl*" bölümünün (ss. 79-81) Arapça'dan Türkçe'ye çevirisidir. Bu eser, 1410/1987 yılında Suudi Arabistan'da neşredilmiştir.

* Asıl adı, Muhammed b. Sâlih el-'Useymîn el-Mukbil el-Vuheybi et-Temîmî'dir. İbn 'Useymîn, 27 Ramazân 1347 yılında Kasım bölgesi şehirlerinden 'Uneyze'de doğmuştur. 1372 yılında Riyâd'da açılan İlmî Enstitü'ye kaydolmuş ve iki sene sonra da bu Enstitü'den mezun olmuştur. Bu arada, dışarıdan başladığı Riyâd Şeri'at Fakültesi'ni de başarıyla tamamlamıştır. 1376 yılında, Hocası 'Abdurrahmân es-Sa'dî'den boşalan Camii imamlığına atanarak bu görevi bir süre devam ettirmiştir. Aynı zamanda, Riyâd İlmî Enstitüsü'nde hoca ünvanıyla ve Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi Kasım Şubesi Şeri'at Fakültesi ile Usûlü'd-Dîn Fakültesi'nde de öğretim görevlisi olarak dersler verdi. Öte yandan, Suûdi Arabistan Genel Müftüsü Muhammed b. İbrâhîm kendisine kadılık görevi teklif etmesine rağmen İbn 'Useymîn, bu görevi kabul etmedi ve kendisini öğrencilerine hizmete adadı. İbn 'Useymîn, İslâmî alandaki gayret ve çalışmaları ve en önemlisi de İslâmî ilimlerin ihyâsı hususunda göstermiş olduğu üstün başarıları nedeniyle, 1414/1991 yılında Uluslararası Kral Faysal ödülüne lâyık görülmüştür. Hareketli, heyecanlı ve olaylarla dolu dünya hayatını 10 Ocak 2001 (15.10.1421) tarihinde dâr-ı bekâya irtihâl etmek sûretiyle noktlayan İbn 'Useymîn'in ölümüne yazılı ve görsel basında geniş yer ayrılmış olup, cenâzesine ilim ve siyâset adamlarının yanı sıra geniş bir halk kitlesi de iştirâk etmiştir. Cenâze namazı Ka'be'de kılınan İbn el-'Useymîn, Mekke'de Hocası 'Abdülazîz b. el-Bâz'ın yanına defnedilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Mezhepleri Tarihi ABD Öğretim Üyesi.

den birisi de hiç kuşkusuz, Muhammed b. Sâlih el-'Useymin'dir. Nitekim, el-'Useymin, kaleme aldığı eserinde yaşadığı dönemdeki dinî, itikâdî ve mezhebi anlayışa paralel olarak ele almış olduğu te'vil konusuyula ilgili benimsediği inanç çizgisi istikametinde açıklamalarda bulunmuştur.

İşte bu çalışma, el-'Useymin'nin, kendi eserinde ele almış olduğu te'vil konusuyula ilgili açıklamalarını konu edinmektedir.

Anahtar kelimeler: Te'vil, Nass, Anlama, Muhkem, Müteşâbih, Muhammed b. Sâlih el-'Useymin.

is among the ones discussing the problem of religion in his period. Hence, el-'Useymin explained the problem of ta'wil in his own written work, the problem of ta'wil handled by him in parallel with the comprehension of ta'wil, creed and sect in his own period.

In this article, accordingly explained by el-'Useymin about ta'wil his explanation in his own written work (*Takrib at-Tadmuriye*).

Key Words: Ta'wil, Nass, Understanding, Muhkam, Mutaşâbih, Muhammad b. Salih al-'Usaymin.

I. Te'vil²

Te'vil kelimesi lügatte, herhangi bir şeyi kendisinden murad edilen ilk amaç ve gayeye geri döndürmek anlamına gelmektedir. Buna göre te'vil anlam olarak, bir şeyin döndürülmesi ya da geri çevrilmesi manasındadır.

İstılahta ise te'vil, sözün kendi anlamı ya da kendisiyle amaçlanan şeyin elde edilmesi yoluyla bizatihi kendisinden murad edilen amaca geri döndürmek demektir. Buna göre, te'vilin üç anlamından bahsedilebilir:

i. Birincisi, *tefsîrdir*; bu, kendisiyle murad edilen anlamı ortaya koymak suretiyle sözün doğrudan açıklanmasını ifade etmektedir. Allah Teâlâ'nın, Hz. Yûsuf ve iki zindan arkadaşının konuşmalarını içeren şu ayetinde olduğu üzere: «...Bize, bunun te'vilini haber ver...».³ Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v.), İbn 'Abbâs (Allah onlardan razı olsun) hakkındaki şu sözünde olduğu gibi: «*Ey Allah'ım! Onu*

² Bu ara başlıklar, metnin Arapça orijinal dilindeki konularının tasnif edilmesi ve Türkçe'ye aktarılması konusunda da okuyucuya rahatlık sağlaması bakımından tarafımızca konmuştur. (*Çeviren*).

³ Yûsuf Süresi, 12/36.

(İbn ‘Abbâs) dinde fakîh kıl ve ona te’vîli öğret».⁴ Ayrıca bu konuda İbn ‘Abbâs’ın şu sözü de vardır: «Ben, onların te’vîlini bilmiş oldukları ilimde derinleşenlerdenim». İbn Cerîr ve tefsircilerden diğer bazıları-
nın, «Allah Teâlâ’nın sözünün te’vîli, yani onun tefsiri» sadedindeki sözleri de yine bu doğrultudadır. Te’vîlin bu yönü, ilim ehline de bilinmektedir.

ii. İkincisi, sözü kendi hakikatine yönlendirmektir; bu, herhangi bir kavram söz konusu olduğunda onun te’vîli, o kavramın kendisini haber verenin gerçekliğine yönelmektir. Bu, zat ve sıfatları hakkında sadece Allah’ın kendisinin bildiği, başka hiç kimsenin bilmediği konularda geçerli bir durumdur. Bir kavram konusunda onun anlamı istenirse, bu durumda onu kendisiyle amaçlanan hususa yönelmek (havale etmek) gerekmektedir.

Haber örneği; Allah Teâlâ’nın şu ayetidir: «İlle de onun te’vîlini mi bekliyorlar?...»⁵ Yani bu yalancılar, ancak kendilerine aktarıldığı biçimiyle ölümden sonra dirilme ve mükafat gibi bazı hususların gerçekliğinin ortaya çıkmasını beklemektedirler. Yine, Hz. Yûsuf’la ilgili Allah Teâlâ’nın şu âyeti bu anlamda kullanılmıştır: «(Hz. Yûsuf), “Babacığım!” dedi. İşte bu, önceden gördüğüm rüyanın te’vîlidir...».⁶

Talep örneği; Hz. ‘Âişe’nin (r.a) şu sözüdür: Hz. Peygamber (s.a.v.), rûku ve secdede «Ey Allah’ım! Seni her türlü eksikliklerden tenzih ederim, Sen Rabbimizsin ve hamd sadece sanadır. Ey Allah’ım! Beni bağışla.»⁷ diye çok söylerdi (duâ). O, Kur’ân’ı yorumluyordu (te’vîl). Yani [bununla], Allah’ın şu emrinin gereğini yerine getirmeye çalışıyordu: «Allah’ın yardımı ve fetih geldiği ve insanların dalga dalga Allah’ın dinine girdiklerini gördüğün zaman, Rabbini

⁴ ‘Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, c. I, s. 266, Hadis No: 314; el-Hâkim, es-Sahîh, c. III, Hadis No: 534; İbn Habbân, es-Sahîh, Hadis No: 7015; el-Buhâri, Kitâbu’l-Vuzû’, Hadis No: 143; el-Müslim, Kitâbu Fezâ’ili’s-Sahâbe, Hadis No: 2477. Bu hadisin bir değişik versiyonu da şu şekilde rivâyet edilmiştir: «Ey Allah’ım! Ona (İbn ‘Abbâs), hikmeti ve Kitâb’ın (Kur’ân) yorumunu (te’vîl) öğret.» Bu hususta bkz.: Muhammed b. Yezid b. Mâce, es-Sünen, nşr.: M. Fu’âd ‘Abdülbâki, Mısır, 1373/1954, c. I, s. 58. (Çeviren).

⁵ A’raf Sûresi, 7/53.

⁶ Yûsuf Sûresi, 12/100.

⁷ el-Buhâri, “Kitâbu’l-Ezân”, Bab: “Secdede Tesbîh ve Du’â”, Hadis No: 817; el-Müslim, “Kitâbu’s-Salât”, Bab: “Rûkuda Söylenenler”, Hadis No: 484.

överek tesbih et, O’ndan bağışlanma dile. Çünkü o, tövbeleri kabul edendir.»⁸

Sen şöyle dersin: Falanca, faizle muamele etmez yani, Allah Teâlâ’nın şu ayetini te’vîl etmektedir: «... *Ve Allah, alış-verişi helâl; faizi ise haram kılmıştır...*»⁹

Bu mahiyetteki bir te’vîl, vakıa olarak ortaya çıkıp gerçekleşinceye kadar bilinemeyen ve idrak edilemeyen bir te’vîldir.

Ancak, Allah Teâlâ’nın şu ayetine gelince, «...*Oysa, onun te’vîlini Allah’tan başka hiç kimse bilemez. İlimde derinleşmiş olanlar: “O’na inandık, hepsi Rabbimizin katındandır” derler...*»¹⁰ Bu ayette murad edilen te’vîlin, aslında “tefsîr” anlamında olması muhtemeldir. Yine, bu âyetteki duruş (vakıf) ve geçiş (vasıl) durumuna göre murad edilen te’vîlin, sözü kendi gerçekliğine kavuşturmak ve döndürmek anlamına gelmesi de kuvvetle muhtemeldir. Ki bu durum, bu ayetteki vakfın okunuş durumuna göredir: «*Allah’tan başka...*». [Bu itibarla] ayette murad edilen te’vîlden kasıt, sözü kendi gerçekliğine yönlendirmek veya geri çevirmektir. Çünkü, Allah’ın kendi zatı (nefsi) ve âhiret gününe ilişkin haber verdiği hususlardaki bütün gerçeklikleri sadece kendisi bilmektedir. Dolayısıyla, burada murad edilen/amaçlanan te’vîlin, “tefsîr” anlamında olması ayetteki vasılın okunuş durumuna göredir. Onun tefsiri, ancak ilimde derinleşmiş/uzmanlaşmış olan kimselerce bilinmektedir. Onun bilgisi sadece Allah’a has bir şey olmayıp ilimde ilerlemiş olanlar da onun anlamını bilebilirler.

Bizler, «istivâ» [kavramının] “büyüklük”, “yücelik”, “hâkim olma” ve “karar kılma” anlamlarına geldiğini bilmekteyiz. Bu durum, bizce bilinen bir te’vîldir. Ancak bizler, «istivâ» kavramının hangi mahiyet ve gerçeklik üzerine kurulu olduğunu bilmiyoruz. İşte bu, bizce, bilinmeyen bir te’vîldir. Hiç kuşkusuz biz, Allah Teâlâ’nın isim ve sıfatlarından bizlere haber verdiklerinin anlamlarını biliriz ve bu anlamlar arasındaki farkı da tefrik edebiliriz. Bizler, Allah Teâlâ’nın [sıfatlarından] hayat, ilim, kudret, semi, basar ve

⁸ Nasr Süresi, 110/1-3.

⁹ Bakara Süresi, 2/275.

¹⁰ Âl-i İmrân Süresi, 3/7.

bunlara benzer diğer bütün sıfatlarının anlamlarını bilmekteyiz. Öyle biliriz ki “hayat” (sıfatı), asla “ilim” demek değildir; “ilim” de “kudret” demek değildir. Aynı şekilde “kudret”, “semi” demek olmadığı gibi, “semi” de asla “basar” anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla Allah Teâlâ’nın geri kalan diğer bütün isim ve sıfatları da aynen bu şekildedir. Fakat bizler, Allah Teâlâ’nın isim ve sıfatların gerçek anlamları (mahiyetleri) ile doğrudan doğruya Allah’ın kendi zatına nispet edildikleri gerçek asıllarını bilmemekteyiz.

Kısacası, te’vîle ilgili bu iki anlam Kitap’ta, Sünnet’te ve Selef’in düşüncesinde bilinen bir şeydir.

iii. Te’vîl üçüncü olarak da, *lafzı uygun bir delille bilinen, görülen anlamından bilinmeyen, tercih edilen başka bir anlamına döndürmektir*. İstersen sen şöyle de diyebilirsin: [Te’vîl], lafzın kendi anlamına uygun, gerekli ve anlaşılabilir bir delil benimsemek suretiyle onu, zahirî anlamından alıp bu anlama karşıt başka bir anlama döndürmek demektir. Bu (tanım), Fıkıh’ta ve Kelâm’da söz görüş ve düşünce beyan eden son dönem bilginlerinin pek çoğunun dile getirmiş olduğu yaklaşım biçimidir. Başka bir deyişle bu tanımlama, Allah’ın sıfatları konusunda dinî nassların te’vîli ile alakalı olarak “*bu, makbul ya da kötü bir te’vîl midir? Yahut da bu, geçerli veya geçersiz bir te’vîl midir?*” biçiminde söz söyleyen bilhassa da son dönem bilginlerinin kahir ekseriyetince dile getirilen bir husustur.

Gerçekte eğer lafzın anlamları noktasından elde doğru bir delil olursa yapılan te’vîl, makbul bir te’vîl olmuş olur. Buna göre lafzın ilk anlamı te’vîl edilmiş olur ki, o da *tefsîr*dir. Çünkü lafzın tefsiri, ilgili lafzın zahirî anlamına uygun olarak konuşan kişinin irade ettiği hususla ilgili te’vîlidir.

Buna örnek, Allah Teâlâ’nın şu ayetidir: «*Allah’ın emri geldi, artık onu acele istemeyin...*»¹¹ Muhakkak ki Allah, gelecekte vaki olacak olan emrini (va’id) bildirmek suretiyle kullarını uyarandır (tenbîh). Kısacası Allah Teâlâ, emrinin ne zaman vaki olacağını/geleceğini ve emrinin ne zaman sona ereceğini kullarına bildirmez. Nitekim Allah Teâlâ’nın şu ayeti buna bir delil teşkil etmektedir: «*...Artık onu acele istemeyin...*». Ayrıca Allah Teâlâ’nın şu âyeti de bu istikamettedir:

¹¹ Nahl Sûresi, 16/1.

«Kur'ân okumak istediğin zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.»¹² Şüphesiz ki buradaki lafzın zahiri anlamından kasıt, “okumayı (kıraatı) tamamladığında” demektir. Bu lafızdan gerçekte murad edilen anlam ise, “okumak istediğinde” demektir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur'ân okumayı tamamladığında değil; tam aksine Kur'ân okumak istediği zaman (başlangıçta) Allah'a sığınuyordu.

Eğer bu (anlama) uygun ve geçerli olabilecek başka bir delil olmazsa o zaman bu, gerçek (hakiki) bir te'vil değil; bilakis kötü, geçersiz ve bozuk olarak isimlendirilen bir te'vil olmuş olur.

Buna örnek, Allah Teâlâ'nın şu ayetidir: «O, Rahmân 'arşa istivâ etmiştir (kurulmuştur).»¹³ Bu ayetin lafzından anlaşılan, Allah Teâlâ'nın özel olarak arşının en üstünde oturması/bulunmasıdır ki, işte bu özellik Allah (c.c.) hakkında en uygun olan anlamdır. Zaten, bu ayetten murad edilen anlam da budur. Eğer buradaki “istivâ” lafzının te'vili ile ilgili olarak, sadece “ele geçirme” veya “sahip olma”dır denirse, böyle bir te'vil geçersiz ve kötü te'vidir; hatta lafzı kendi mecrasından oynatmaktır (tahrif). Çünkü, elde/dilde sadece bu anlamın geçerli olabileceğine dair herhangi bir gerçek delil mevcut değildir.

II. Muhkem-Mütesâbih Dengesi

Biliniz ki Allah Teâlâ Kur'ân'ı, “muhkem” ve “mütesâbih” ya da onun bir kısmını “muhkem” bir kısmını da “mütesâbih” olarak vassıflandırmıştır. Nitekim ilk olarak Allah Teâlâ'nın şu ayetinde olduğu gibi: «İşte bunlar, hikmetli Kitâb'ın ayetleridir.»¹⁴ İkinci olarak da şu ayetinde olduğu üzere: «Allah, sözün en güzelini, (Kur'ân'ın ayetlerini güzellikte) birbirine benzer, ikişerli bir kitap hâlinde indirdi...»¹⁵ Üçüncü olarak da şu ayetteki gibi: «Kitâb'ı sana, O indirdi. O'nun

¹² Nahl Sûresi, 16/98.

¹³ Tâhâ Sûresi, 20/5.

¹⁴ Yunus Sûresi, 10/1.

¹⁵ Zümer Sûresi, 39/23.

bazı ayetleri muhkemdir (açık anlamlıdır) ki, bunlar Kitâb'ın anasıdır. Diğerleri de birbirine benzer (çeşitli anlamlar taşıyandır)...»¹⁶

Allah Teâlâ'nın, Kur'an'ın tamamını kendisiyle vasıflandırdığı muhkemler: Bu, lafız ve anlam açısından sağlam ve mükemmel olmayı ifade etmektedir. Kuşkusuz Kur'an'ın lafızlarının tamamı, dilsel beyan, akıcılık ve belagat bakımından da en mükemmel düzeydedir. [Dolayısıyla] bu lafızların anlamları, en mükemmel ve sağlam anlamları içermektedir. Bu, yaratılmış olanlara (mahlûkât) fayda sağlamak için, Kur'an'ın haber verdiği hususların en doğru ve anlaşılır hususlar olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde, tıpkı Allah Teâlâ'nın şu ayetinde olduğu gibi muhkemlerle ilgili rûşt ve adalet algısının yeterli düzeyde yer edinmesine de bir sebep teşkil etmektedir: «*Rabbinin sözü hem doğrulukça hem de adaletçe tamamlanmıştır...*»¹⁷

Allah Teâlâ'nın, Kur'an'ın tamamını kendisiyle vasıflandırdığı müteşâbihler: Bu ise, Kur'an'ın (lafızlarının) yeterli derecede kemal, sağlam ve çok mükemmel olduğunu hatta, uyum ve insicam bakımından da birbirine benzer olduklarını ifade etmektedir. Çünkü, muhkem (lafızlar) söz konusu olduğunda onun bir kısmı bir kısmıyla çelişmez. Aynı şekilde, Allah Teâlâ'nın şu ayetinde olduğu gibi gelen haberler noktasında da onun bir kısmı diğer bir kısmını kesinlikle yalanlamamaktadır: «*Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Eğer o, bir başkası tarafından indirilmiş olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şey bulurlardı.*»¹⁸

Allah Teâlâ'nın, Kur'an'ın bir kısmını kendisiyle vasıflandırdığı muhkemler: Bu, lafzın kendi anlamının başka hiçbir anlama benzememesi koşuluyla, apaçık bir biçimde beyan edilmesini ve ortaya konmasını ifade etmektedir. Zira bu husus, haberler ve muhkemler konusunda oldukça yaygındır.

Haberler konusunda buna örnek Allah Teâlâ'nın şu ayetidir: «*Ramazan ayı ki, Kur'an bu ayda indirilmiştir...*»¹⁹ Buna göre herkes,

¹⁶ Âl-i İmrân, 3/7.

¹⁷ En'âm Sûresi, 6/115.

¹⁸ Nisâ Sûresi, 4/82.

¹⁹ Bakara Sûresi, 2/185.

hem Ramazan ayını hem de Kur'ân'ı bilmektedir (Yani bu apaçık bir husustur).

Muhkemler konusuna gelindiğinde ise buna örnek Allah Teâlâ'nın şu ayetidir: «...*Anne-babaya iyilik edin...*»²⁰ Buradan da anlaşılacağı gibi herkes, anne-babasını da iyiliği (ihsân) de gayet iyi bilmektedir.

Allah Teâlâ'nın, Kur'ân'ın bir kısmını kendisiyle vasıflandırdığı müteşâbihler. Bunlar da, (Kur'ân) lafızların birbirine benzemesi anlamına gelmektedir. Yani bu tür müteşâbihler, insanların tamamını değil özellikle de bir bölümünü yapısındaki kapalılık/gizlilik sebebiyle şüpheye düşüren lafızlardır. Bunların anlamlarını, insanların tamamı değil de sadece ilimde derinleşmiş olanları bilebilmektedir.

III. Muhkem-Müteşâbihin İkilemi ve Bunların Mahiyeti

Kuşkusuz muhkem ve müteşâbih üzerindeki görüş ayrılıkları ile bunların kendi arasında nasıl ilişkilendirileceğine dair bizim de bir değerlendirmemiz vardır ve bu konuda şöyle deriz: Şayet Kur'ân'ın tamamı muhkem ya da müteşâbih olarak vasıflandırılırsa, bunlar arasında herhangi bir çelişkiden bahsedilemez. Bunların birbirleri ile ilişkilendirilmesi ise şu şekildedir: Muhakkak ki sağlam muhkem kelâmın, yeterlilik ve doğruluk anlamında bir kısmı bir kısmına benzer. Bu itibarla da O'nun (Kur'ân) muhkemleri arasında herhangi bir çelişki söz konusu edilemez. Ya da O'nda gelen haberler konusunda herhangi bir yalanlama olamaz.

Ancak, Kur'ân'ın bir kısmının “muhkem” bir kısmının da “müteşâbih” olarak vasıflandırılması konusuna gelince, gerçekte böylesi bir söylemin kendi içinde herhangi bir tenakuzu söz konusu değildir. Çünkü her vasıf, bir başkası üzerine değil sadece kendi mahalli üzerine varid olmuştur. Buna göre, Kur'ân'ın bir kısmı muhkemdir ve anlamı da açıktır (zâhir). O'nun diğer bir kısmı da müteşâbihtir ki, bunun anlamı gizlidir. Bu sebeple de insanlar, bu konuda iki kısma ayrılmışlardır:

²⁰ Nisâ Süresi, 4/36.

i. *İlimde derinleşmiş olanlar şöyle derler:* Onun (Kur'ân) tamamının Allah katından olduğuna/geldiğine iman ettik. Bu sebeple Kur'ân, Allah katından geldiği için kendi içinde çelişki ve tutarsızlığı sebep teşkil edecek herhangi bir durum olamaz. Onlar, müteşâbihleri muhkemlere hamletmek istemektedirler ki bu, müteşâbih lafızların muhkemlere yönlendirilmesi/ arz edilmesi anlamına gelmektedir.

ii. *Apaçık sapkınlık yapanlar ile doğru yoldan uzaklaşmış kimseler şöyle derler:* Bu kimseler, [Kur'ân'daki] müteşâbih karakterli lafızlara tâbi olanlardır. Öyle ki bu kişiler, müteşâbihleri, insanları şüphe ve tereddüte düşürmek için bir mekanizma aracı olarak kullanmışlardır. Böylece de, hem kendileri apaçık bir bataklığa sapanmışlardır hem de başkalarını doğru yoldan uzaklaştırmışlardır. Çünkü onlar, müteşâbihler hakkında Allah'a (c.c.), O'nun Kitâb'ına ve Peygamber'ine yönelik hiç de uygun olmayan bazı ön yargı ve değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Birinci örnek; Allah Teâlâ'nın şu âyetleridir: «*Biz ki, ölüleri diriltiriz...*»²¹ «*O, Zikr'i (Kur'ân) biz indirdik ve şüphesiz O'nun koruyucusu da biziz.*»²² Bu ve benzeri ayetlerde Allah Teâlâ, çoğul (cem') sığasıyla o temel vasfı doğrudan kendisine nispet etmiştir. Zira Hıristiyanlar, söz konusu müteşâbihlere tâbi olmuşlar ve birden çok ilâhın varlığını iddia ederek hatta, Allah'ın bir olduğuna delâlet eden açık muhkemleri de terk etmek suretiyle, «*Allah, için üçüncüsüdür*» demişlerdir.

İlimde derinleşmiş olanlara gelince: Onlar, Allah'ın bütün sıfatlarını ve onlardaki derin anlamları açıkça ortaya koymak için, müteşâbih lafızları yüceltmek (ta'zîm) amacıyla muhkemlere hamletmektedirler. Onlar, müteşâbih lafızları muhkemlere arz etmek/hamletmek isterken de, Allah Teâlâ'nın şu ayetine dayanmak istiyorlar: «*İlâhınız, bir tek ilâhtır, O'ndan başka bir ilâh yoktur.*»²³ Onlar, Hıristiyanlar için de şöyle demektedirler: «*Sizin müteşâbih lafızlar hususunda ileri sürmüş ve benimsemiş olduğunuz iddianıza*

²¹ Yâsin Süresi, 36/12.

²² Hicr Süresi, 15/9.

²³ Bakara Süresi, 2/163.

göre, Allah sizi reddetmiş, yani dışlamış ve yalanlamıştır.” Tam da bu bağlamda Allah Teâlâ'nın şu ayetine kulak vermek gerekmektedir: «Allah, için üçüncüsüdür” diyenler, elbette kâfir olmuşlardır. Oysa sadece bir tek ilâh vardır, O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur.»²⁴ Özetle Allah, onların “Allah, için üçüncüsüdür” biçimindeki sözlerini reddetmiş ve yok hükmünde saymıştır.

İkinci örnek; Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yönelik şu hitabıdır: «(Ey Muhammed!) Sen, sevdiğini doğru yola iletemezsin...»²⁵ «...Ve şüphesiz ki sen, dosdoğru olan yola götürüyorsun.»²⁶ Bu hitaplara göre eğer, her iki ayette bir çelişki ön görüp kalbinde kötülük olan kişi de bu ön görüşüne tâbi olursa, bu durumda iki ayet arasında tutarsızlık bulunduğu hissine kapılabilir. Zira, bunların ilki bir olumsuzluğu (nefiy); ikincisi ise, olumlamayı (ispat) ifade etmektedir. Hatta olay öyle bir hal alır ki, o kişi şöyle de diyebilir: “Kur'an'ın ayetleri arasında tutarsızlık (tenakuz) bulunmaktadır.”

İlimde derinleşmiş olan kimselere gelince, onlar bu konuda şöyle derler: Bu iki ayette herhangi bir çelişki söz konusu değildir. İlk ayetteki “hidâyet”ten kasıt, “kurtuluş hidâyeti”dir. Çünkü böylesi bir hidayete, Allah'tan başka ne bir peygamber ne de bir başkası yetkilidir. İkinci ayetteki “hidâyet”ten kasıt ise, “amaçlanan hidâyet”tir. Öyle ki böyle bir hidayet, doğrudan Allah'ın kendisinden ve O'nun dışındaki herhangi bir varlıktan olabileceği gibi, peygamberlerden hatta onlara mirasçı olan din alimlerinden de olabilir.

Üçüncü örnek ise; Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e olan şu hitabıdır: «Eğer sen, sana indirdiğimizden kuşku içindeysen, senden önce Kitâb'ı okuyanlara bir sor. Andolsun ki, sana Rabbinden hak geldi, sakın kuşkulanarlardan olma.»²⁷ Hiç kuşkusuz bu ayette, melek aracılığı ile indirilen vahiy konusunda Hz. Peygamber'in kendi zihninde ortaya çıkması muhtemel olabilecek olan kimi şüphe ve tereddütler söz konusu edilmektedir. Çünkü kalbinde kötülük olan kimse bu şüphe ve tereddütlere tâbi olabilir ve aynı şekilde bu şüp-

²⁴ Mâ'ide Sûresi, 5/73.

²⁵ Kasas Sûresi, 28/56.

²⁶ Şurâ Sûresi, 42/52.

²⁷ Yunus Sûresi, 10/94.

he ve tereddütlerin Hz. Peygamber’de de vaki olduğunu iddia edebilir. Hatta o, bununla kalmayıp doğrudan Hz. Peygamber’i kınayabilir de.

İlimde derinleşmiş olan kimselere gelince, onlar bu konuda şöyle derler: Muhakkak ki, Hz Peygamber’in zihninde kendisine indirilen hususlarda (vahiy) ne bir şüphe ne de bir tereddüt vaki olmuştur. Allah Teâlâ, [Kur’ân’daki] şu ayetlerinde de çok açık olarak dile getirildiği üzere peygamberine imanla şahadette bulunmuşken böyle bir şey nasıl söz konusu olabilir: «*Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü’minler de (iman etti). Her birisi Allah’a, meleklere, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: “O’nun peygamberlerinden hiç birisini diğerinden ayırt etmeyiz”...*»²⁸ «*...O hâlde, Allah’a ve O’nun sözlerine inanan Resulü’ne, o ümmî peygambere iman edin ve ona uyun ki, doğru yolu bulasınız.*»²⁹

(Onlar) şöyle derler: Hiç kuşkusuz bu ifadenin bir benzeri Kur’ân’da geçen «*...Eğer sen, bir kuşku içindeysen...*»³⁰ ayetidir. Yani, onda herhangi bir şartın ortaya çıkması gerekli değildir. Hatta, Allah Teâlâ’nın şu ayetinde olduğu gibi buna bir imkan da bulunmaz: «*(Ey Muhammed!) De ki: “Eğer, Rahmân’ın bir çocuğu olsaydı, ona kulluk edenlerin ilki ben olurum.”*»³¹ Allah (c.c.) hakkında çocuk iddia etmek, hiçbir biçimde mümkün (uygun) değildir. Nitekim Allah Teâlâ’nın şu sözü de bu doğrultudadır: «*Halbuki, Rahmân’a bir çocuk edinmek yakışmaz.*»³² İşte, Allah Resulü’nün kendisine indirilen hususlarda bir şüphe ve tereddüt içinde kalması da aynı şekildedir. Bir başka deyişle, O’na indirilenlerde herhangi bir şüphe ve tereddütün varlığı en uzak ihtimaldir. Bu itibarla ifade (söz), Allah tara-

²⁸ Bakara Sûresi, 2/285.

²⁹ A’raf Sûresi, 7/158.

³⁰ Yûnus Sûresi, 10/94.

³¹ Zuhruf Sûresi, 43/81. Bu âyetin anlamı hususunda [değişik] görüşler vardır: Onların en öne çıkkanı, şayet bütün imkânsızlığına rağmen Rahmân için bir çocuk olursa, şüphesiz ki bu durum beni, bu çocuğa olan inanca kesinlikle sevk etmez. Tam tersine, bu durum beni Allah’a olan inanca yöneltir ve O’na kulluk edenlerin ilki ben olurum. Asla, çocuğa kulluk etmeyeceğim; işte bu nedenle, Allah bunu orada (âyet) hiçbir şekilde dile getirmedir. Onun anlamı, bu yüzden de ibadet edilmesinin en uygun olana yani Allah Teâlâ’ya döndürüyoruz demektir.

³² Meryem Sûresi, 19/92.

findan Hz. Peygamber’e indirilen hususlarda şüphe ve tereddütün mümkün olmadığını desteklemek için “şart” sığasıyla gelmiştir.

Şayet şöyle dersin: Kur’ân’da müteşâbih lafızların bulunmasının hikmeti nedir?

Cevap: Kur’ân’da müteşâbih lafızların bulunmasının en önemli hikmeti, kulların sınanması ve imanları konusunda en doğru olan insanları şüpheli, bilgisiz ve kötü niyetli olanlarından ayırt edebilmek içindir. Zira imanı konusunda dosdoğru olan kişi, Allah’a ve Allah’ın sözlerine (kelimât) olan inancı konusunda da kendi ilminde derinleşmiş olan kişidir. O bilir ki, Allah’ın sözlerinde (vahiy) hiçbir çelişki bulunmaz. Bunun gibi Allah’ın ayetlerinde herhangi bir ihtilâf söz konusu değildir; bu nedenle O’nun ayetlerinden birbirine benzeyenler (müteşâbihler), muhkem olanlarına hamledilirler. Sonuçta, O’nun ayetlerinin tamamı da muhkem olmuş olur. [Ancak] Allah’ın Kitâb’ındaki ayetlerin bir kısmını bir kısmına uyumsuz/çelişik göstermek için, bunların müteşâbih olanlarına tâbi olan şüpheli, bilgisiz ve kötü niyetli kimselere gelince, onlar hem kendileri sapıtmışlar hem de kendi dışındakileri doğru yoldan uzaklaştırmışlardır. Çünkü bunlar, sapıklıkta ve sıkıntıya düşürmede öncü olan (lider) olan kimselerdir. Öyle ki bu kişiler, dinleri konusunda insanların aklını çelen (saptıran) ve onları şüphe ve hayrete sevk edenlerdir. Hatta onların bir kısmı, diğer bir kısmını sapkınlığa bile düşürebilir.

[Allah Teâlâ’nın şu ayetleri bu yöndedir]:

«...Kalplerinde bir kötülük olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşâbih ayetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek anlamını sadece Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar ise, “O’na inandık, hepsi Rabbimizin katındandır” derler. (Bu inceliği), ancak akıl sahipleri düşünüp anlar.»³³ ve «(Onlar Allah’a şöyle yalvarırlar): “Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimiz sakın eğriltme. Bize, kendi katından bir rahmet bahşet. Şüphesiz ki sen, çok bahşedensin.”»³⁴

³³ Âl-i İmrân Süresi, 3/7.

³⁴ Âl-i İmrân Süresi, 3/8.

IV. Sonuç

Kur'ânda meydana gelen bu benzerlik (teşâbehet), hakikî ve izafî olmak üzere iki çeşittir:

Hakikî (Müteşâbih): Bu tür müteşâbihlerin te'vilini Allah'tan başka hiç kimse bilemez. *Örnek:* Allah'ın kendi zatına ait ve âhiret gününe yönelik haber verdiği hususların tamamı gerçektir. Muhakkak ki biz, bu haberlerin anlamlarını biliyorduk. Ancak, Allah Teâlâ'nın kendi zatından bahsettiği şu ayetlerde olduğu üzere, bu haberlerin gerçekliklerini ve mahiyetlerini bilmiyorduk: «[Allah], onların önle-rindeki ve arkalarındaki (geçmişlerini ve geleceklerini) bilir; onlar, bilgice O'nu kavrayamazlar (ne O'nun zatını kavrayabilirler ne de bildiklerini ihata edebilirler).»³⁵ «Gözler, O'nu görmez; O, gözleri görür.»³⁶ Allah Teâlâ, âhiret günüyle alakalı olarak bir âyette şöyle demektedir: «Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne gözler aydınlatıcı (nimetlerin) saklandığını hiç kimse bilemez.»³⁷ Yine, Sahîh-i Buhârî ve Sahîh-i Müslim'de Hz. Peygamber'den rivayeti kesin olan bir kudsi hadiste Allah Teâlâ şöyle demiştir: «İyi işler yapan kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir beşerin aklına gelmeyen şeyler hazırlanmıştır.»³⁸

Görüldüğü üzere Kur'an'da, Allah'ın doğrudan kendi zatı ve özellikle de âhiret günüyle ilgili bildirmiş olduğu konularda, (ilk bakışta) anlamları birbirine benzeyen müteşâbih kabilinden lafızlar mevcuttur. Bizler, dünyada iken (dünyevî imkânlarla) bu lafızların mahiyetlerini hiçbir şekilde bilemeyiz. Sözelimi, Allah Teâlâ'nın kendisini daima “diri” (hayy), “bilen” (‘alîm), “kudret sahibi” (kadîr), “işiten” (semi‘), “gören” (basîr) ve bunlara benzer olarak bildirmesinde olduğu gibi. Şu kadar var ki bizler, söz konusu bu isim ve sıfatların kendisi üzerinde işaret ettikleri niteliklerin gerçekte birbirlerine benzer olup-olmadıklarını iyi biliriz. Çünkü bu isimler, hiçbir şekilde yaratılmışların niteliklerine ya da vasıflarına benzer değildirler.

³⁵ Tâhâ Sûresi, 20/110.

³⁶ En'âm Sûresi, 20/110.

³⁷ Secde Sûresi, 32/17.

³⁸ Bu hadisin metni daha önce de geçmiştir (Sayfa: 43). el-Buhârî, Kitâbu Bed'i'l-Halk, Hadis No: 3244; el-Müslim, Kitâbu'l-Cennet ve Sıfâtu Na'imiha ve Ehliha, Hadis No: 824.

Kaldı ki, onların hakikatlerini ve gerçek anlamlarını sadece Allah bilir. Tıpkı bizlerin, cennette et, süt, bal, su, içki ve bunlara benzer (nimetlerin) olduğunu bildiğimiz gibi. Ancak, cennetteki bu nimetlerin tıpkı dünyadaki nimetlere benzediği yönünde mahiyetlerine ilişkin herhangi bir gerçeklik elimizde mevcut değildir. O halde, bunların hakikatlerini yalnızca Allah Teâlâ bilmektedir.

Gaibten haberler; Eğer Allah Teâlâ, görünen âlemde (*fi's-şâhid*) kendi anlamlarıyla bilinen isim ve sıfatlarından hiç bahsetmemiş olsaydı, bunları bilmek mümkün olamazdı. Bu tür haberlerin, görünen âlemdeki hususlarla ilgili bir ilim yoluyla (sebeple) gâibte bilinmesi mümkündür. Ki bu ilim, ayırt edici ve seçici bir ilimdir. Buna göre, Allah'ın gayb âlemiyle ilgili bildirmiş olduğu hususlar, görünen (içinde yaşanan) âlemdeki şeylerden daha büyük/kapsayıcıdır.

Allah'tan başka hiç kimsenin bilmediği bu hakiki müteşâbihler, kendi mahiyetlerine doğrudan ulaşamadığı için Allah'tan sorulmazlar.

İzafti (Müteşâbih): Bunlar, insanların tamamınca değil de, sadece bir bölümü tarafından müteşâbih olarak değerlendirilen lafızlardır. Bu tür müteşâbihlerin anlamlarını, sadece ilim ve imanları konusunda yeterli derecede derinleşmiş olan kimseler bilebilirler, başkaları değil. Bunların dışında kalan diğer insanların ya ilimleri eksiktir ya talepleri yetersizdir ya da anlayışları kusurludur yahut da kötü niyetlidirler.

Bu tür müteşâbihlerin bir açıklaması her zaman istenir; çünkü bunların kendilerine ulaşılması (mahiyetlerini çözümlenmek) mümkündür. Çünkü Kur'ânda, insanlardan hiç kimseye anlamı açıklanmayan ya da kapalı bir şey indirilmemiştir. [Nitekim], Allah Teâlâ şu ayetlerini ifade etmekte iken böyle bir şey nasıl söz konusu olabilir: «...Sana bu Kitâbı her şey için bir açıklama olarak indirdik...»³⁹, «Bu (Kur'ân), insanlar için bir açıklama, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için bir hidayet ve bir öğüttür.»⁴⁰, «O halde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy. Sonra, onu açıklamak da bize

³⁹ Nahl Süresi, 16/89.

⁴⁰ Âl-i İmrân Süresi, 2/138.

düşer.»⁴¹, «Ey İnsanlar! Size, Rabbinizden kesin bir delil (Hz. Muhammed) geldi ve size apaçık bir nûr (Kur'ân'ı) indirdik.»⁴² ve «(O sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'ân'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır...»⁴³

Görüldüğü gibi bu tür müteşâbihlerin genel olarak, haberî-ilmî meseleler ile hikmetli-amelî meselelerde pek çok örnekleri bulunmaktadır. Bu meselelerin en büyüğü ise, insanların kendileri hususunda görüş ayrılığına düştükleri konulardır. Ya da onların (meseleler) tamamı bu türden müteşâbihlerle ilgilidir.

Haberî-ilmî meselelerdeki izafî müteşâbihlere örnekler: Allah Teâlâ'nın şu âyeti bunlardandır: «...O'nun benzeri hiçbir şey yoktur...»⁴⁴ Şöyle ki, Ehl-i Ta'tîl⁴⁵ (sıfatları inkâr edenler), sıfatların bir değeri ve hükmü olmadığı zannına kapılmışlardır. Dolayısıyla da Allah Teâlâ hakkında O'nun zatına ilişkin isim ve sıfatlarının ezeliğini reddetmişlerdir. Çünkü onlar öyle bir vehme kapıldılar ki, onlara göre Allah Teâlâ'nın zatına ait isim ve sıfatlarının ispat edilmesi, O'nu yaratılmış olanlara benzetmeye sebep oluşturacaktır. Bu itibarla Allah Teâlâ hakkında, kendileriyle zatını veya zatının bir kısmını doğrudan nitelendirdiği bu isim ve sıfatları nefiy ettiler. Hatta onlar, Allah'ın kemal sıfatlarını ispat noktasında naklî deliller ile kesin akli delillerden de yüz çevirdiler. Onlar, anlamın gerçekliği konusunda herhangi bir ortaklığın ortaya çıkmasından ya da gerçekleşmesinden uzak kalmışlardır; çünkü bu benzerlik (ortaklık), asla hakikatte var olan bir benzerlik değildir.

⁴¹ Kıyâme Süresi, 75/18-19.

⁴² Nisâ Süresi, 4/174.

⁴³ Bakara Süresi, 2/185.

⁴⁴ Şürâ Süresi, 42/11.

⁴⁵ Seleften bir çok topluluk, Allah Teâlâ hakkında ilim, kudret, hayat, irade, semî', basar, kelâm, celâl, ikrâm, in'âm, izzet ve azamet gibi ezeli sıfatlar ispat etmişlerdir. Allah'ın zâtî sıfatları ile fiilî sıfatlarını birbirinden ayırmayarak onlardan bahsederken hepsini aynı şekilde "sıfat" olarak mütalaa etmişlerdir. Bunun yanı sıra el (yed), yüz (vech) ve göz ('ayn) gibi haberî sıfatları da kabul ederek, bunları te'vil etmeyip dinde varid olduklarını dolayısıyla da "haberî sıfatlar" olarak isimlendirdiklerini ifade etmişlerdir. Bu itibarla, Mu'tezile sıfat ve isimleri Allah'ın zatıyla aynı kabul etmediği için "Mu'attıla"; Selefîyye ise bunları kabul edip ispata çalıştığı için "Sıfatıyye" olarak isimlendirilmiş ve tarihsel süreçte bu isimlerle anılmıştır. (Çeviren).

Sonra onlar şayet, “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur” ayetiyle ilgili olumsuzlama (nefiy) konusunda derinlemesine incelemede bulunsalardı, kendilerine bu isim ve sıfatların yok sayılması değil, sadece onların ispatı doğrultusunda bir delil apaçık ortaya çıkardı. Çünkü bu konuda benzerliğin olumsuzlanması, gerçekte ispatın ortaya konuşuna bir delil niteliğindedir. Fakat Allah Teâlâ’nın kemali ile ilişkili olarak ne zatında ne de sıfatlarında hiçbir şey O’na benzer değildir. Şayet sıfatın aslının ve gerçekliğinin sabitliği kesin olmazsa, bu durumda onun benzerliğini olumsuzlamanın da herhangi bir faydası olmaz.

Hikmetli-ameli meselelerdeki izafî müteşâbihlere örnekler: Hz. Peygamber’in şu hadisi bu doğrultudadır: «*Beni nasıl namaz kılıyor görürseniz, öylece namaz kınız.*»⁴⁶ İnsanların bir kısmı şüpheye kapılarak bu tür meselelerin nicelik ve nitelik açısından kapsayıcı olduklarını bilmiş oldular. Bu bakımdan onlara göre, Hz. Peygamber’in gece namazı konusunda başlatmış olduğu adet (sayı) ile ilgili ziyade, asla caiz değildir. Bunun gibi, Ramazan ayındaki teravih namazı hakkında da onun on bir ya da on üç rekat olduğuna dair herhangi bir ziyade söz konusu değildir. Ancak bu hadis üzerinde iyice düşünen birisi, nicelik dışında sadece nitelik üzerine kesin bir delil bulabilir. Şu kadar var ki eğer bu nicelik, tek bir namazın adedi gibi nitelik (keyfiyet) konusunda olursa, gerek Sahîh-i Buhârî ve gerekse de onun dışında ‘Abdullâh b. ‘Ömer’den (r.a.) gelen hadiste sabit olduğu biçimiyle bunun için bir delildir. Bu rivayete göre bir adam, Hz. Peygamber minberdeyken O’na şöyle diyerek sordu: «Gece namazı hakkında görüşün nedir? [Bunun üzerine] Hz. Peygamber de şöyle demiştir: «“(Onu) ikişer ikişer kınız; eğer, sabah (tanyeri ağarması) olmasından çekinirseniz, onu tek kınız ve ona bir rekat ekleyerek birleyiniz.”»⁴⁷ Bu rivayette, soru soran kişi şunu demek istemiştir: Gece namazı nasıldır? Soru soran açısından geceleyin kıyamda bulunma sayısı Hz. Peygamber için bir mahsur teşkil et-

⁴⁶ el-Buhârî, Kitâbu'l-Ezân, Bâb: “*Cemaat Olduklarında Misâfir İçin Ezân*”, Hadis No: 631.

⁴⁷ el-Buhârî, Kitâbu's-Salât, Bâb: “*Mescidde Halka Yapma ve Oturma*”, Hadis No: 472; el-Müslim, Kitâbu Salâti'l-Müsâfirin, “*İkişer İkişer Gece Namazı*”, Hadis No: 749.

seydi, bu durumda geceleyin kıyamda bulunma konusunda en uygun yaklaşım biçiminin on bir ya da on üçle sınırlı kalması gerekirdi. Buna rağmen eğer sen, bunun üzerine ziyade yapsan da bunda bir sıkıntı söz konusu değildir.

[Elbette ki] buna örnekler çoktur; nitekim belirli fıkıh kitaplarının benzer yaklaşımlar arasında tercih edilen ya da aykırı görülen görüş ve düşünceleri dile getirmiş olduğu bilinmektedir. Allah, bizlere yardım etsin!

